

«ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿԻ
ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԿ

*ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ
ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ
ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ*

Հետազոտության թեմա՝ Վեց տարեկանների պատրաստվածությունը
դպրոցին

Առարկա՝ Դասվար

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Ասյա Խաչատրյան

Ուսումնական հաստատություն՝ ՈՒՇԻԻ ՆԻԿՈԼ
ԱՂԲԱԼՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՄԻԶՆԱԿԸ ԴՊՐՈՑ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ.....	6
6 ՏԱՐԵԿԱՆ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԴՊՐՈՑԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋ	7
ՓՈՐՁԱՐԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ	12
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ	13
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	19
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	22
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1_ԳՈՒՏԿԻՆԱՅԻ «ՏՆԱԿ» ՄԵԹՈԴԻԿԱՆ	20

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մանկապարտեզը կրթության առաջին աստիճանն է, որտեղ երեխան ստանում է բարոյականության նախնական դասերը, ձեռք բերում մեծահասակների և հասակակիցների հետ շփման փորձ, ինքնավստահություն, ուսուցման գործընթացի նախնական կարողություններ, բացահայտում իր ստեղծագործական կարողությունները խաղերի մեջ և խմբային աշխատանքում: Նախադպրոցական կրթությունը Հայաստանի Հանրապետությունում շարունակական կրթության համակարգի սկզբնական բաղկացուցիչն է¹: Նախադպրոցականների կրթական համալիր ծրագիրը կազմված է նախադպրոցական կրթության չափորոշիչների հիման վրա՝ այդ տարիքի երեխաների դաստիարակության և ուսուցման հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ: Անձի ձևավորման մասին փաստացի կարելի է խոսել 3 տարեկանից սկսած, երբ երեխան ինքն իրեն դիմում է ոչ թե անունով, այլ անձնական դերանունով: Մակայն դեռևս նրա անձի մի շարք ոլորտներ, օրինակ՝ ինքնագնահատականը, ներքնայնացված չեն, որի համար երեխան անընդհատ փորձում է իրեն ճանաչել հիմնականում մեծահասակների արձագանքներում²:

Այսպիսով՝ երեխան պատճենելու է մանկավարժի վարքը և ծնվելու է նրա բարոյականության սկիզբը: Մյուս կողմից էլ նախադպրոցականների իրավական դաստիարակության անհրաժեշտությունը բխում է երեխաների գիտակցված վարքագծի ձևավորումը, որը կարևոր է սեփական ես-ի ձևավորման առումով: Վերոնշյալ գործոններով էլ պայմանավորված է նախադպրոցականի իրավաբարոյական դաստիարակության նպատակների ու խնդիրների ուսումնասիրման արդիականությունը:

Նախադպրոցականի դաստիարակության համակարգում առաջնային նշանակություն է տրվում երեխայակենտրոն ուսուցմանն ու դաստիարակությանը: Երեխայի համար մեծագույն նպատակ են դառնում նաև մեծահասակների կողմից

---

¹ Լ. Մանուկյան և ուրիշներ, Մանկապարտեզի ավագ խմբի կրթական համալիր ծրագիր, Երևան, 2008, էջ 3:

² Слободчиков Б. И., Исаев Е. И., Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реализации в онтогенезе: Учебное пособие для вузов., М., Школьная пресса, 2000, с. 416.

խրախուսանքի արժանանալը, ընդունված և սիրված լինելը և պատժից խուսափելը: Կարևորվում են նաև նախադպրոցականների դաստիարակության շեշտադրումները: Մանկավարժության աջակցությունը մեկնաբանվում է որպես օգնություն երեխային՝ լուծելու իր անձնային խնդիրները՝ կապված ֆիզիկական և հոգեբանական առողջության, սոցիալական ու տնտեսական կարգավիճակի, ուսումնադաստիարակչական գործընթացում առաջընթացի, նախադպրոցական կանոնների կատարման, միջանձնային հաղորդակցման հետ:

6 տարեկան երեխայի ողջ կենսագործունեությունը ուղեկցվում է բուռն հուզականությամբ: Երեխայի մեջ արթնանում է նախաձեռնողականությունը, որը տանում է դեպի երեխայի ինքնահաստատումը տարբեր գործունեությունների դրսևորման մեջ: Կազմավորվում է երեխայի ինքնագիտակցությունը, որում ինքնագնահատականը մեծ մասամբ կախված է արտաքին գնահատականից: Այս տարիքում տեղի է ունենում իրար հակասող, անձի ձևավորման համար շատ կարևոր երկու գործընթաց՝ սերտ հուզական կապի մեջ գտնվող միջավայրի նմանակում /մանկական էմպատիայի դրսևորում/ և ինքնուրույնության ու ակտիվ ինքնաձանաչման ձգտում /ամեն բան ինքնուրույն անելու ցանկություն/: Առաջին գործընթացում երեխան ձգտում է ձուլվել միջավայրին, հատկապես մեծահասակների՝ այն ավելի լավ յուրացնելու համար, իսկ երկրորդում փորձում է առանձնացնել, անջատել իր եսը միջավայրից³:

Թեմայի արդիականությունը: Մեր կողմից իրականացված տեսական գրականության ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ հայ իրականության մեջ 6 տարեկան երեխաների դպրոցին պատրաստման գործընթացի առանձնահատկությունները գրեթե ուսումնասիրված չեն: Այստեղից էլ անհրաժեշտություն է առաջանում լրացնելու այդ բացթողումը, քանի որ չենք կարող արտասահմանյան առաջադեմ մանկավարժների կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքները ներդնել հայ երեխաների դպրոցին նախապատրաստվելու գործընթացի զարգացման գործում: Եվ սա ունի իր հիմնավոր բացատրությունը. յուրաքանչյուր միջավայր ունի իր առանձնահատկությունները: Դպրոցին նախապատրաստման հիմնախնդիրը, նախադպրոցական կրթության իրականացման սկզբունքները միշտ արդիական են և

³Кулагина И. Ю., Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет). М.: Изд.-во УРАО, 1997, с.176.

ենթարկվում են քննարկման բոլոր ժամանակներում: Դրանով էլ պայմանավորված է ուսումնասիրվող թեմայի արդիականությունը:

Ուսումնասիրության օբյեկտը դպրոցին պատրաստվածության գործնթացն է, ***ուսումնասիրության առարկան***՝ 6 տարեկան երեխաների դպրոցին պատրաստվածության դրդապատճառային բաղադրիչների և ինտելեկտուալ ոլորտի ձևավորման սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները:

Ուսումնասիրության նպատակն է բացահայտել 6 տարեկան երեխաների դպրոցին պատրաստվածության մակարդակի և դրդապատճառային ոլորտի առանձնահատկությունները ժամանակակից հանրակրթական անհրաժեշտ պահանջի համատեքստում:

Ուսումնասիրության խնդիրները: Հետազոտության նպատակից ելնելով առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝

1. քննարկել 6 տարեկանի՝ դպրոցին պատրաստվածության եզրույթի տեսական մոտեցումները,
2. ներկայացնել հիմնախնդրին առնչվող մասնագիտական գրականության տեսական վերլուծություն,
3. մեկնաբանել դպրոցին պատրաստվածության անձնային ոլորտը՝ որպես գերակա բաղադրիչ,
4. վերլուծել դպրոցին պատրաստվածության անձնային և սոցիալական դրդապատճառների այն առանձնահատկությունները, որոնք համապատասխանում են ուսման անհրաժեշտությանը և դպրոցականի սոցիալական դերի ձգտմանը:

Հետազոտության մեթոդներն են՝ դիտումը, զրույցը, Գուտկինայի «Տնակ» մեթոդիկան:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Ի. Յու. Կուլագինան դպրոցին նախապատրաստում եզրույթը ներկայացնում է երկու ասպեկտով՝ անձնական (մոտիվացիոն) և ինտելեկտուալ պատրաստվածությունն դպրոցի համար, որոնք դրսևորվում են մոտիվացիոն, կամավոր, ինտելեկտուալ և խոսքի ոլորտների զարգացման մեջ: Երկու ասպեկտներն էլ կարևոր են երեխայի ուսումնական գործունեության հաջող ընթացքի, ինչպես նաև նոր պայմաններին արագ հարմարվելու, հարաբերությունների նոր համակարգ անցավ մուտք գործելու համար⁴:

Տեսական աշխատանքներում Լ.Ի. Բոժովիչը հիմնական շեշտը դրվել է երեխայի անհատականության ձևավորման գործում մոտիվացիոն ոլորտի կարևորության վրա: Դպրոցական պատրաստվածությունը դիտարկվում էր նույն տեսանկյունից, այսինքն՝ ամենակարևորը մոտիվացիոն գործոնն էր: Բացահայտվել են ուսուցման շարժառիթների երկու խումբ՝ ուսուցման լայն սոցիալական դրդապատճառներ կամ դրդապատճառներ՝ կապված «այլ մարդկանց հետ հաղորդակցվելու երեխայի կարիքների հետ, նրանց գնահատման և հաստատման, սոցիալական հարաբերությունների հասանելի համակարգում որոշակի տեղ զբաղեցնելու սովորողի ցանկությունների հետ⁵:

Դպրոցին նախապատրաստվելու պատրաստականության խնդրին ուսումնասիրության գործում զգալի ներդրում է ունեցել Լ.Ս. Վիգոտսկի. Նախ պետք է նշել, որ Լ.Ս. Վիգոտսկին չի առանձնացրել դպրոցական կրթությունը զարգացման նախորդ փուլից: Հենց նախադպրոցական տարիքում են ձևավորվում դպրոցում սովորելու նախադրյալները՝ պատկերացումներ թվի, քանակի, բնության և հասարակության մասին, այս ընթացքում նկատվում է մտավոր գործառույթների ինտենսիվ զարգացում՝ ընկալում, հիշողություն, ուշադրություն, մտածողություն: Մտավոր գործառույթների զարգացման մակարդակը միայն նախապայման է դպրոցական կրթության համար: Նրա հաջողությունը պայմանավորված է նրանով, թե

⁴ Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, М.: ТЦ Сфера. – 2001, с.132.

⁵ Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка: изучение мотивации поведения детей и подростков, М.: Академия, 1990, с. 23-24:

ինչպես է կառուցվում ուսումնական գործընթացը՝ հիմնվելով այս նախադրյալների վրա:

Մեկնաբանելով 6 տարեկան երեխայի՝ դպրոցին նախապատրաստման եզրույթը՝ հետազոտողների մեծամասնությունը որպես հիմնական գործոն առանձնացնում է մտավոր գործընթացների կամայականությունը: Իրականում խոսքը նրանց մտավոր գործընթացները կառավարելու ունակության մասին է: Մեծ թվով հետազոտություններ նվիրված են սովորելու պատրաստականությանը, երեխայի մտավոր զարգացման համապատասխանության տեսանկյունից ուսուցման բովանդակությանը, մեթոդաբանությանը և պայմաններին: Սովորելու պատրաստականությունը որոշվում է, մի կողմից, մարմնի և հոգեկանի զարգացման գենետիկական ծրագրերով, մյուս կողմից՝ երեխայի նախկին կենսապայմաններով, անհատապես կուտակված փորձով և գիտելիքներով:

6 ՏԱՐԵԿԱՆ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԴՊՐՈՑԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁ

6 տարեկան երեխաների դաստիարակության ռեալ նպատակը հուզականորեն կայացած, արտաքին աշխարհին համարժեք արձագանքող, ներդաշնակ զարգացած երջանիկ երեխայի ձևավորումն է: Դաստիարակության գերակա ուղղությունն է երեխայի անձի զարգացումը, որը իրենից ներկայացնում է ինքնահաստատման, ինքնաիրացման և ինքնագնահատման գործընթաց:

6 տարեկան հասակում դաստիարակության նպատակը հուզականորեն կայացած, աշխարհին դրական վերաբերվող, ինքնուրույն և ստեղծագործաբար մտածող երեխայի ձևավորումն է: Այս տարիքը կարևորագույն շրջան է անձի կայացման և բնականոն զարգացման համար, որը մեծապես կախված է երեխայի շրջապատող միջավայրից: Ընտանիքից բացի՝ 6 տարեկան երեխայի զարգացման մյուս կարևոր միջավայրն է նախակրթարանը, որտեղ անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի հոգեբանամանկավարժական մթնոլորտ, որում կիրթանվեն և կզարգանան նախադպրոցականի դեռևս նոր ձեռք բերած անձնային նորագոյացությունները՝ ինքնուրույնություն, հուզական ոլորտի դոմինանտում վարքային և

դրդապատճառային ոլորտներում, անձի ինտեգրված և ամբողջական կեցություն և այլն: Նախադպրոցական տարիքն ապահովում է երեխայի ընդհանուր զարգացումը, որը հետագայում ծառայում է որպես հիմք՝ մասնագիտական գիտելիքներ ձեռք բերելու և տարբեր տեսակի գործունեություն ծավալելու համար: Այն միաժամանակ հնարավորություն է տալիս պահպանելու և ամրապնդելու երեխայի ֆիզիկական ու հոգևոր առողջությունը, ապահովում ներդաշնակ զարգացում: Այս առումով նախադպրոցականի դաստիարակության ռազմավարությունը հենվում է մանկավարժության աջակցությամբ վրա:

Դպրոցին նախապատրաստումը 6 տարեկան երեխայի մտավոր զարգացման համակարգային բնութագիր է, որը ներառում է կարողությունների և հատկությունների ձևավորում, որոնք թույլ են տալիս նրան կատարել կրթական գործունեություն, ինչպես նաև ուսանողի սոցիալական դիրքի ընդունում: Սա երեխայի հոգեբանական զարգացման մակարդակն է, որն անհրաժեշտ և բավարար է հասակակիցների խմբում դպրոցական ծրագրի յուրացման համար⁶:

Դպրոցական պատրաստվածությունը ընկալվում է որպես երեխայի մտավոր զարգացման անհրաժեշտ և բավարար մակարդակ՝ հասակակիցների խմբում սովորելու պայմաններում դպրոցական ծրագրի յուրացման համար⁷:

«Դպրոցին նախապատրաստումը» եզրույթի մեկնաբանման մոտեցումները տարբեր են հոգեբանական գիտելիքում: Տարբերակվում են հետևյալ մոտեցումները.

1. Մանկավարժական

Դպրոցում դասավանդման համար անհրաժեշտ հմտությունների և կարողությունների ձևավորում: Մոտեցումը հիմնված է այն մտքի վրա, որ 6 տարեկան երեխաներն ունեն բավականաչափ բարձր ինտելեկտուալ, ֆիզիկական և մտավոր կարողություններ՝ առաջին դասարանի ուսումնական ծրագրի մի մասը (մաթեմատիկա, գրագիտություն) յուրացնելու համար: Սա թույլ է տալիս նրանց բարելավել իրենց պատրաստությունը դպրոցական կրթության համար:

2. Հոգեբանական

⁶ Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе. 4-е изд., перераб. и дополн. СПб.: Питер, 2004, с. 24-25.

⁷ Большой психологический словарь / под редакцией Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – М.: Прайм-Еврознак, 2003, с.495.

Նախադպրոցականի դպրոցին նախապատրաստվելու համար անհրաժեշտ են ճանաչողական հետաքրքրությունների զարգացման որոշակի մակարդակ, նոր սոցիալական դիրք ընդունելու պատրաստակամություն, ինքնագնահատական, միջնորդավորված դպրոցական մոտիվացիայի առկայություն (սովորելու ցանկություն), ինտելեկտուալ ոլորտի բավարար զարգացում, հաղորդակցության մակարդակ, կամավոր վարքագիծի առկայություն, որոնք համապատասխանում են ժամանակակից դպրոցի պահանջներին⁸: Այս մոտեցման մեջ հատկապես կարևոր է մոտիվացիոն ոլորտի զարգացումը: Երեխայի ճանաչողական կարիքի և նրա համար հասանելի սոցիալական հարաբերությունների համակարգում որոշակի տեղ զբաղեցնելու ցանկության համակցության արդյունքում, որում մեծահասակի հետ շփումը տեղի է ունենում նոր մակարդակով, առաջանում է հատուկ անձնական նոր ձևավորում. աշակերտի ներքին դիրքը»: Այն ներկայացնում է երեխայի նոր վերաբերմունքը իր, հասարակության և իրեն շրջապատող աշխարհի նկատմամբ և թույլ է տալիս նրան ավելի հաջող ներգրավվել կրթական գործընթացում: Դա արտահայտվում է սովորողի կամավոր վարքագծի իրականացման, գիտակցման ձևավորման և նպատակների իրագործման մեջ⁹:

Դպրոցին նախապատրաստումը ներառում է պատրաստականություն՝ անձնային, մտավոր և կամային:

Անձնային պատրաստականության բաղադրիչներն են.

- Մոտիվացիոն պատրաստակամություն - սոցիալական դրդապատճառների ձևավորում (սոցիալական ճանաչման անհրաժեշտություն, սոցիալապես նշանակալի կարգավիճակ ձեռք բերելու ցանկություն), ինչպես նաև կրթական և ճանաչողական դրդապատճառների ձևավորում և գերակայություն.
- Ինքնագնահատականի և ինքնագիտակցության ձևավորում՝ երեխայի գիտակցումն իր ֆիզիկական հնարավորությունների, հմտությունների, փորձառությունների առումով, ինչպես նաև իր ձեռքբերումներն ու անձնական որակները գնահատելու կարողությունը.

⁸ Кравцова Е.Е., Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. – М.: Педагогика, 1991, с.18.

⁹ Степанова М.А., Готовность к школьному обучению // в сборнике Российская педагогическая энциклопедия. В 2-х томах, место издания Большая Российская энциклопедия Москва, 1993, Т. 1, с.26.

- Հաղորդակցական պատրաստակամություն - երեխայի պատրաստակամությունը ուսուցչի և հասակակիցների հետ կամավոր և արդյունավետ հաղորդակցվելու համար, կրթական գործունեության համատեքստում, հաղորդակցական նախաձեռնության առկայություն.
- Զգացմունքային հասունություն - երեխայի կողմից իր զգացմունքների արտահայտման սոցիալական նորմերի յուրացում, իմպուլսիվ ռեակցիաների բացակայություն, ավելի բարձր զգացմունքների ձևավորում՝ էսթետիկ (գեղեցկության զգացում), ինտելեկտուալ (գիտելիքի բերկրանք), բարոյական:
Ինտելեկտուալ պատրաստակամությունը ներառում է.
- Ճանաչողական պատրաստակամություն - անցում կոնցեպտուալ ինտելեկտին, հիմնական մտավոր գործողությունների յուրացում (համեմատություն, վերլուծություն, սինթեզ, ընդհանրացում, դասակարգում, վերացականում), ներքին գործելու կարողություն, երևույթների պատճառահետևանքային ընկալում, որոշակի գիտելիքների, գաղափարների առկայություն և հմտություններ:
- Խոսքի պատրաստակամություն - խոսքի բառային, հնչյունաբանական, քերականական, շարահյուսական, իմաստային ասպեկտների ձևավորում. խոսքի անվանական, ընդհանրացնող, պլանավորող և կարգավորող գործառույթների զարգացում. խոսքի տարբեր ձևերի ձևավորում և զարգացում (մենախոսական – երկխոսական, արտաքին - ներքին),
- ընկալման, հիշողության, ուշադրության և երևակայության զարգացում - ընկալման իրազեկում, զգայական ստանդարտների համակարգի և համապատասխան ընկալման գործողությունների օգտագործում. հիշողության և ուշադրության ավելի մեծ միջնորդություն, զգայական շարժողական համակարգման և նուրբ շարժողական հմտությունների զարգացում:
Ուժեղ կամային պատրաստակամության բաղադրիչներն են.
- Կամքի ուղորտում պատրաստակամություն - նպատակներ դնելու և նպատակներ պահպանելու ունակություն, կամային ջանքեր գործադրելու ունակություն, դրդապատճառների ենթակայություն: Կամքի զարգացումը երեխայի կարողությունն է՝ կառուցելու իր վարքն ու գործունեությունը սահմանված կանոնների

համապատասխան, առաջարկվող մոդելների համաձայն գործողությունների իրականացումը, դրանց վերահսկումն ու ուղղումը:

- Դպրոցում հոգեբանական պատրաստվածության ձևավորում. Նախադպրոցական տարիքի ավարտին նկատվում է հոգեբանական այն որակների և հատկությունների ինտենսիվ զարգացում, որոնք ապահովում են դպրոցի համար հոգեբանական պատրաստվածության ձևավորումը¹⁰:

6 տարեկան երեխայի ինտելեկտուալ պատրաստվածությունը ենթադրում է նաև երեխայի մոտ որոշակի հմտությունների ձևավորում: Առաջին հերթին դրանք ներառում են ուսումնական առաջադրանքն առանձնացնելու և այն գործունեության ինքնուրույն նպատակի վերածելու կարողությունը: Նման գործողությունը դպրոց ընդունող երեխայից պահանջում է զարմանալու և իր նկատած առարկաների նմանությունների ու տարբերությունների պատճառները և դրանց նոր հատկությունները փնտրելու կարողություն¹¹:

Ինտելեկտուալ ոլորտի ձևավորումը ենթադրում է նաև 6 տարեկան երեխայի նախնական հմտությունների ձևավորում կրթական գործունեության ոլորտում, մասնավորապես՝ ուսումնական առաջադրանքն առանձնացնելու և այն գործունեության ինքնուրույն նպատակի վերածելու կարողություն: Դպրոցում սովորելու ինտելեկտուալ պատրաստակամության զարգացումը ենթադրում է՝ տարբերակված ընկալում; վերլուծական մտածողություն (երևույթների միջև հիմնական հատկանիշներն ու կապերը ըմբռնելու ունակությունը, օրինակը վերարտադրելու ունակությունը); իրականությանը ռացիոնալ մոտեցում (երևակայության դերի թուլացում); տրամաբանական անգիր; հետաքրքրություն գիտելիքի նկատմամբ, լրացուցիչ ջանքերով այն ձեռք բերելու գործընթացը, լսողությամբ խոսքի տիրապետում և սիմվոլներ հասկանալու և օգտագործելու կարողություն, ձեռքերի նուրբ շարժումների և տեսողական-շարժողական համակարգման զարգացում:

¹⁰ Степанова М.А., Готовность к школьному обучению // в сборнике Российская педагогическая энциклопедия. В 2-х томах, место издания Большая Российская энциклопедия Москва, 1993, с. 45.

¹¹ Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе: Руководство практического психолога, М.: Академический проспект. – 2000, с.200.

Ըստ Կոնի՝ երեխաների անձնային աճի խթանման միջոց է շփման հաղորդակցման մոտիվացիայի բարձրացումը մտերմիկ, ընկերական կապեր փնտրելու և ստեղծելու միտումով¹²:

Դժվարությունների հաղթահարմանը նպաստում է նախադպրոցականների ճիշտ կազմակերպված ուսումնական գործընթացը: Մանկապարտեզներում անհրաժեշտ է ներդաշնակորեն կազմակերպել ուսուցման և դաստիարակության գործընթացները, դրանք դարձնել մեկը մյուսին լրացնող, այլ ոչ թե միմյանց հակադրվող: Երեխան պետք է կարողանա դառնալ իր կենսագործունեության սուբյեկտ, տեսնել կարողությունները, հավատալ սեփական ուժերին, ձգտել լինել գործունեության մեջ հաջողակ: Նախադպրոցական տարիքի երեխաների կրթության և դաստիարակության ուղղակի խնդիրը երեխաների ընդունակությունների, ստեղծագործական ներուժի բացահայտումն ու զարգացումն է, իսկ գիտելիքների և հմտությունների յուրացումն իրականացվում է այնքանով, որքանով դրանք անհրաժեշտ են երեխաների ընդունակությունների բացահայտման և զարգացման համար: Ուշադրություն է հատկացվում ոչ միայն այն պահանջին, թե ինչ պետք է տալ երեխային, այլև այն հանգամանքին, թե ինչպես է անհրաժեշտ մատուցել այն:

ՓՈՐՁԱՐԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության վայրը – ՀՀ Երևանի թիվ 2 մանկապարտեզ:

Հետազոտվող անձանց քանակը՝ 20 նախադպրոցական, 5 դաստիարակ

Հետազոտվող նախադպրոցականների տարիքը՝ 5-6 տարեկան, դաստիարակների տարիքը՝ 30-35 տարեկան

Հիմնախնդրի սահմանում Բացահայտել 6 տարեկան նախադպրոցականների դպրոցին պատրաստվածության առանձնահատկությունները:

Հետազոտության նպատակ Ուսումնասիրել 6 տարեկան ավագ նախադպրոցականի դպրոցին պատրաստվածության մակարդակի առանձնահատկությունները՝ ժամանակակից հանրակրթական անհրաժեշտ պահանջի համատեքստում:

¹² Кон И. С., Психология ранней юности, М. Просвещение, 1989, с. 35.

Հետազոտության խնդիրները՝

- բացահայտել ավագ նախադպրոցականների դպրոցին պատրաստվածության ինտելեկտուալ մակարդակը,

- ուսումնասիրել ավագ նախադպրոցականների դրդապատճառային ոլորտի առանձնահատկությունները:

Հետազոտության մեթոդներն են՝ դիտումը, զրույցը, «Նախադպրոցականի՝ դպրոցին պատրաստվածության մակարդակը» թեստը, Գուտկինայի «Տնակ» մեթոդիկան:

Մեր հետազոտության համար՝ որպես հիմք, ընդունել ենք դիտումը: Այն՝ որպես որևէ երևույթի կամ օբյեկտի ուսումնասիրության մեթոդ, մարդուն շրջապատող միջավայրի թերևս ամենահին ու ամենատարածված ձևն է: Ի. ԳՈՒՏԿԻՆԱՅԻ «ՏՆԱԿ» մեթոդիկայի նպատակը երեխաների դպրոցական պատրաստվածության մակարդակի բացահայտումն է: Այն նախատեսված է 5-10 տարեկան երեխաների համար: «Տնակ» մեթոդիկան թույլ է տալիս բացահայտել կամային ուշադրության, մանր շարժողականության և զգայաշարժողական կոորդինացիայի զարգացման մակարդակը: Անհրաժեշտ են նյութեր՝ թուղթ, մատիտ, թեստ՝ տնակ : Երեխայի առջև դրվում է պատրաստի թեստ՝ տնակը, որը նա պետք է ուշադիր նայի և ճշգրիտ վերարտադրի թղթի վրա: Հոգեբանը պետք է ասի. «Մի՛ շտապիր, ուշադիր նայի՛ր նկարին, որ այն ճիշտ նույնությամբ նկարես: Եթե ինչ-որ բան սխալ նկարես, սխալը չջնջես և չուղղես: Փոխարենը կարող ես սխալ արված նկարի կողքին կամ վերևում նկարել ճիշտը: Հասկանալի՞ է: Դե ուրեմն՝ սկսի՛ր»:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դիտելով 6 տարեկան ավագ նախադպրոցական երեխաների վարքը սյուժետադերային խաղի ընթացքում՝ եկանք այն եզրակացության, որ նշված տարիքի երեխաները աչքի են ընկնում.

ա. հանգիստ ու մեղմ խառնվածքով ու բնավորությամբ,

բ. բարեկիրթ վարքով,

գ. դրսևորում են ակտիվություն, հետաքրքրություն խաղերի ընթացքում,

Դաստիարակի հետ զրույցից պարզ դարձավ, որ նախադպրոցականների նշված խումբը բավականին ակտիվ է ուսումնական գործունեությունում, երեխաները պարապմունքի շրջանակներում ակտիվություն են դրսևորում, նրանց հատկապես հետաքրքրում են խաղերը, նկարչությունը և արտապարապմունքային ժամերը: Ըստ դաստիարակի՝ խաղային գործունեությունը մանկավարժահոգեբանական աջակցության համար ախտորոշման գործառույթ ունի, թույլ է տալիս վեր հանել նախադպրոցականի դաստիարակվածության ելակետային մակարդակը և շարունակական համեմատության մեջ փոփոխությունները արձանագրել և աշխատել վարքային խնդիրները տեսնել, եթե նման խնդիրներ առկա են կամ առաջանում են, ցուցաբերել հոգեբանական աջակցություն: Հուզականորեն կանխագուշակելով սեփական վարքի արդյունքները՝ երեխան արդեն նախապես գիտի՝ լավ, թե վատ արարք է նա պատրաստվում կատարել: Եթե երեխան կանխագուշակում է այնպիսի արարք, որի դեպքում հնարավոր է դաստիարակի անբարյացակամ վերաբերմունքը կամ պատիժը, ապա նախապես նրա մեջ արդեն առաջանում էր բացասական էմոցիոնալ վիճակ՝ տագնապ, լարվածություն, իսկ եթե երեխան կանխորոշում է գործողության այնպիսի արդյունք, որը ենթակա է մեծերի գովեստին ու խրատուսանքին, ապա նրանում առաջանում է դրական էմոցիոնալ վիճակ, որն էլ իր հերթին խթանում է երեխայի վարքն ու գործունեությունը: Փաստորեն, ըստ դաստիարակի՝ նախադպրոցական տարիքում աֆեկտը կամ էմոցիոնալ կերպարը երեխայի վարքի կառույցի վերջին օղակից տեղափոխվում է առաջին օղակ՝ դրանով իսկ պայմանավորելով և երանգավորելով նախադպրոցականի վարքն ու գործունեությունը:

Դիտումները ցույց տվեցին, որ նախադպրոցականին բնորոշ է հանգիստ հուզականությունը, չնչին առիթներով ուժեղ, աֆեկտիվ բռնկումների բացակայությունը: Այս հարաբերական կայուն և հանգիստ հուզական ֆոնը պայմանավորված է երեխայի պատկերացումների դինամիկայով, որն առավել ազատ է ու հանգիստ: Երեխաները կարողանում են ձեռք բերել իրեն հետաքրքրող խաղալիքը, կարողանում են գլուխ հանել իրենց հետաքրքրող առարկաներից, հարկ եղած դեպքում դիմում են մեծահասակի օգնությանը: Պատկերացումների ձևավորումը հնարավորություն է տալիս երեխային կտրվելու, շեղվելու կոնկրետ

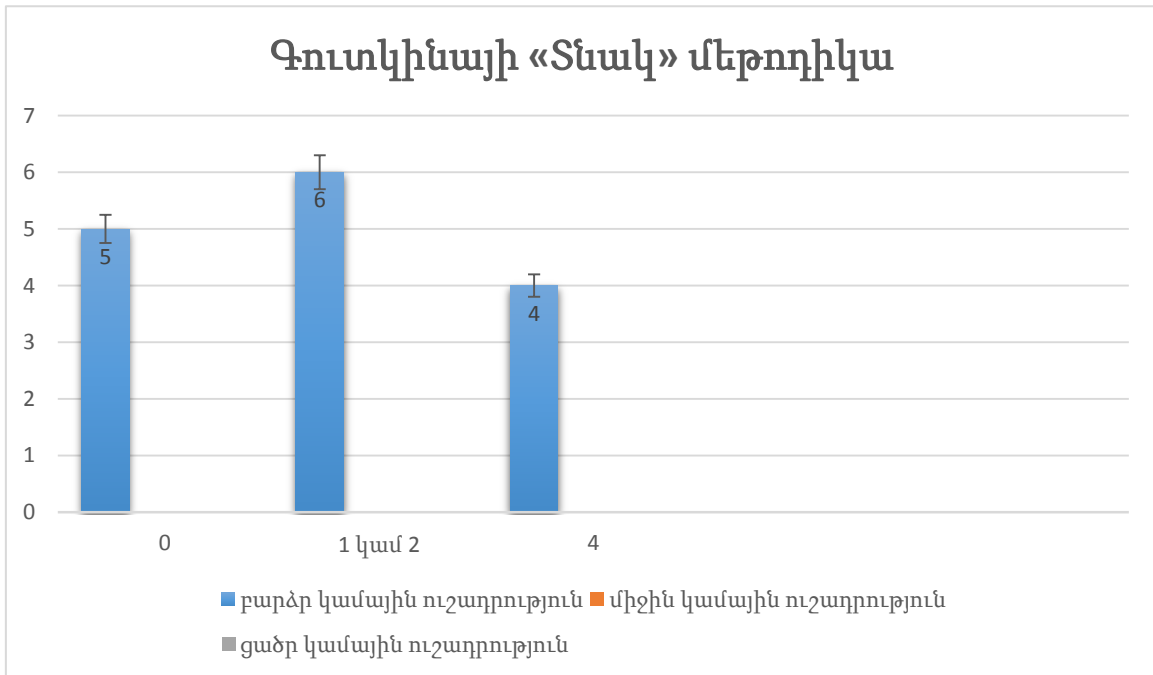
անմիջական իրավիճակից, նրանում առաջանում է այդ իրավիճակի հետ չառնչվող ապրումներ և բուսական դժվարություններն այդքան սուր չեն ընկալվում՝ կորցնելով իրենց սկզբնական նշանակությունը: Երեխայի գործողություններն արդեն անմիջականորեն կապված չեն նրան գրավող առարկաների հետ, այլ կապվում են առարկայի ցանկալի արդյունքի, ապագայում այն ձեռք բերելու հնարավորության մասին պատկերացումների հետ: Պատկերացումների հետ կապված էմոցիաները, հույզերը հնարավորություն են տալիս կանխագուշակելու երեխայի գործողությունների արդյունքները, նրա ցանկությունների բավարարումը: Այսպիսով՝ նախադպրոցական տարիքի նշված երեխաներին բնորոշ էր հարաբերականորեն հանգիստ հուզական ֆոն և հուզային ոլորտի կապերը դրսևորվում էին՝ իրավիճակից կախված: Այս առումով հոգեբանական աջակցության կարիք գրեթե չի զգացվում:

6 տարեկան երեխայի դպրոցին պատրաստվածության մակարդակի և դրդապատճառային ոլորտի առանձնահատկությունները, ճանաչողական ունակությունները բացահայտել ենք՝ դիտելով նշված խաղը: Երեխայի առաջ սեղանին դաստիարակը դրեց նմուշային պատկերներ, իսկ դրա կողքին՝ պատահական հերթականությամբ, այդ նույն նկարի կտրտված դետալները: Հրահանգը, որպես կանոն, տրվեց խոսքային ձևով: Երեխային առաջարկվեց իր առջև դրված դետալներից հավաքել ճիշտ այնպիսի նկար, ինչպիսին նմուշն է: Երեխաներից ութը կարողանացան ամբողջացնել նկարը առանց որևէ դժվարության: Տասներկուսը դժվարացան: Դա նշանակում է, որ նրանց ճանաչողական ունակությունները բարձր են, նրանք կարողանում են տարբերակել առարկաները, դրսևորում են տարածական կողմնորոշում, որը պայմանավորված է նրանց ստացած գիտելիքներով: Այս դեպքում շատ կարևոր է նախադպրոցականին տրամադրվող մանկավարժական աջակցությունը: Ըստ դաստիարակների՝ այս դեպքում նրանց կողմից որպես մանկավարժական աջակցություն կիրառվում են երեխաների ճանաչողական, ինտելեկտուալ ունակությունների զարգացման միջոցները՝ զննական պարագաներով աշխատելը, նկարչությունը, զբոսանքը բակում և այլն, որոնց միջոցով տեղի է ունենում երեխաների ճանաչողական գիտելիքների ընդլայնում:

Այսպիսով՝ նշված հետազոտությունների հիման վրա ստանում ենք նախադպրոցականի հետևյալ բնութագիրը: Նախադպրոցականի հոգեճանաչման առանձնահատկություններն են՝ երեխաների դիտողականության զգայունակության բարձրացումը, որոնք պայմանավորված են երեխայի դաստիարակման ռազմավարությամբ: 6 տարեկան երեխաներին բնորոշ է հարաբերականորեն կայուն հուզական ֆոնը, հանգիստ խառնվածքը: Երեխաների ճանաչողական ունակությունների համալրման միջոց են նկարչական աշխատանքները, նաև զրոսանքները: Կազմակերպված խաղերի միջոցով երեխաների մեջ դրսևորվում է նոր գիտելիք ստանալու պահանջումը: Դիտման արդյունքում պարզ դարձավ, որ 6 տարեկան երեխայի ուսումնական և դաստիարակչական գործընթացում մշտապես առաջանում են երեխաների խոսելու, բացատրվելու, հարցեր տալու, ընկերներին և ուրիշներին լսելու, հասկանալու, դաստիարակի հանձնարարությունները կատարելու, ընկերների և ուսուցչի, դաստիարակի հետ հաղորդակցվելու ունակության մակարդակին, հնչյունային լսողության մակարդակն ու հայերենի հնչյունները ճիշտ արտասանելու կարողությանը, բանավոր կապակցված խոսքին առնչվող խնդիրներ, որոնց լուծման համար երեխաներին ցուցաբերվում է մանկավարժական աջակցություն դիդակտիկ խաղերի միջոցով, սաներին փոքրիկ ստեղծագործություններ անգիր սովորեցնելով, հեքիաթի կամ պատմվածքի ունկնդրմամբ և այն վերարտադրելով, նկարների շուրջ նախադասություններ կազմելով և այլն: Այս ամենը նպաստում է սաների կապակցված և ոչ կաշկանդուն խոսքի զարգացմանը: Նմանօրինակ խնդիրների լուծումները անհրաժեշտ են դաստիարակին հնչյունային կուլտուրայի զարգացման ռազմավարություն մշակելու, սաների, աշակերտների հետ տարվող աշխատանքները պլանավորելու և նախատեսվածին համապատասխան իրականացնելու, ծնողների հետ համապատասխան աշխատանք տանելու համար:

Գուտկինայի «Տնակ» մեթոդիկայի կիրառման արդյունքում ստացանք հետևյալ արդյունքները.

Գծապատկեր 1

Երեխաներից 4-ը չկարողացավ պատմություն կազմել, 6 երեխա չկարողացավ գտնել նկարների միջև եղած իմաստային կապը, դրանք նկարագրեց միմյանցից առանձին: Երեխաներից 5-ը կարողացավ ճիշտ և ինքնուրույն արտահայտել միայն երկու նկարների միջև եղած իմաստային կապը: Երկու երեխա լավ արտահայտեց նկարների իմաստային կապը: Իսկ երեխաներից մեկը արտահայտեց բոլոր երեք նկարների միջև եղած կապը՝ ուշադրություն դարձնելով գլխավոր սյուժեին:

1	Ս. Ծ.	4	Ցածր
2	Գ. Ջ.	4	Ցածր
3	Դ. Է.	0	Բարձր
4	Ի. Ս.	0	Բարձր
5	Դ. Ռ.	4	Ցածր
6	Վ. Ա.	4	Ցածր
7	Խ. Ա.	0	Բարձր
8	Ս. Մ.	0	Բարձր
9	Ս. Բ.	1	Միջին
10	Ա. Ա.	2	Միջին
11	Շ. Կ.	1	Միջին
12	Դ. Ն.	2	Միջին
13	Ջ. Ս.	2	Միջին
14	Թ. Հ.	1	Միջին
15	Խ. Ս.	1	Միջին

Աղյուսակ 1

Այսպիսով՝ ամփոփելով նշենք՝ գոյություն ունեն մտավոր զարգացման որոշ բաղադրիչներ՝ խոսքի, մտածության, տրամաբանության զարգացում, աշխարհաճանաչողական գիտելիքներ, իրազեկվածություն և այլն, որոնք անհրաժեշտ են դպրոցական ուսուցման համար և որոնց ամբողջությունը կազմում են երեխայի մտավոր պատրաստականությունը դպրոցական ուսուցմանը: Այս ամենի չլինելու դեպքում շտկողական աշխատանքը պայմանավորված է հոգեբանականանկավարժական աջակցությամբ, որը նախադպրոցականի ուսումնադաստիարակչական, մասնավորապես առօրյա հարաբերություններում և արտակարգ իրավիճակներում հանդիպող արգելքների ու դժվարությունների հաղթահարման գործընթացում գործընթացում մանկավարժների կողմից դրսևորվող օգնությունն է: Այն ներառում է երեխաների կրթության առաջընթացի դիտարկում, առաջադիմությանը նպաստող կամ խոչընդոտող գործոնների բացահայտում, մանկավարժահոգեբանական վերլուծությունների արդյունքում երաշխավորությունների մշակում՝ մանկավարժների համար: Մանկավարժների կողմից դրսևորվող մանկավարժական և հոգեբանական աջակցությունը իրականացվում է խաղային տեխնոլոգիաների, խմբակային աշխատանքների միջոցով պարապմունքների կամ զբոսանքների ժամանակ:

Այսպիսով՝ 6 տարեկան նախադպրոցականի՝ դպրոցին պատրաստվածության որոշակի մակարդակը պայմանավորված է նրա ինտելեկտուալ,անձնային և դրդապատճառային հատկանիշներով: Եթե առկա է դրդապատճառային ոլորտի պատրաստվածության ցածր մակարդակ, այդ դեպքում պետք է իրականացվի շտկողական աշխատանք: Որքան նկատելի լինի մանկավարժահոգեբանական աջակցությունը, այնքան բարձր կլինի ավագ դպրոցականի հանդուրժողականությունը, ցածր կլինի տագնապայնությունը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. 6 տարեկան երեխայի դպրոցին պատրաստվածությունը տևական և բազմակողմանի հետազոտության խնդիր է: Որպես հետազոտության հիմնախնդիր այն ներկայացնում է պատրաստվածության որոշակի համակարգ՝ ինտելեկտուալ,անձնային և դրդապատճառային:
2. Դրդապատճառային պատրաստվածության ձևավորվածությունը կարևորագույն բաղադրիչ է ,որը հիմք է դպրոցում ուսումնական հաջողության հասնելու համար: Երեխաների ինտելեկտուալ և դրդապատճառային ոլորտի պատրաստվածության ախտորոշումը հաստատեց ոչ բավարար զարգացման մակարդակի մասին,որը պահանջում է շտկողական աշխատանքի իրականացում:
3. Ներկայումս 6 տարեկան երեխաների 92 %-ը նախադպրոցական հաստատություններում պատրաստվում է դպրոցական կյանքի: Պետք է հիշել, որ մանկապարտեզ չհաճախած երեխան դժվարանում է համակերպվել այն փաստի հետ, որ դպրոցում միայն նա չէ ամենակարևորը, ոչ միակը, այլ հավասար է մյուս բոլոր երեխաներին: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել ինքնասպասարկման հմտություններին: Չպետք է դա անել երեխաների փոխարեն, չպետք է ազատել նրանց աշխատանքային ջանքերից: Չի կարելի խախտել դաստիարակության կարևորագույն սկզբունքներից մեկը. Երեխաների համար չանել այն, ինչ իրենք ունակ են անել: Սա դպրոցին պատրաստ լինելու շատ կարևոր մասն է: Կարևոր է, որ երեխան իր մեջ զարգացնի կամային հասկություններ: Դա անելու համար նրան պետք է սովորեցնել ավարտել ցանկացած գործ, որը նա սկսել է մինչև վերջ: Առաջին հերթին պետք է հոգ տանել նրա առողջության մասին: Օրինակ լողը, քայլելը, հեծանվավազքը գործողություններ են, որոնք նպաստում են դպրոցական կյանքի հետագա հաջող մուտքին:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1
ԳՈՒՏԿԻՆԱՅԻ «ՏՆԱԿ» ՄԵԹՈՂԻԿԱՆ

Հետազոտության արդյունքների վերլուծության ընթացքը և գնահատման չափանիշները

1. Եթե երեխան նկարում որևէ դետալ բաց է թողնում (օրինակ՝ ծխնելույզը, ծուխը, պարիսպը, տանիքը, պատուհանը, տան հիմքը), տրվում է 4 միավոր:
2. Եթե երեխան առանձին դետալների չափսերը երկու անգամ խոշորացնում է, յուրաքանչյուր խոշորացված մասի համար տրվում է 3 միավոր:
3. Եթե երեխան որևէ տարր սխալ է նկարում (օրինակ՝ ծխի օղակները, տանիքի գծիկները, պատուհանը, ծխնելույզը), տրվում է 2 միավոր:
4. Եթե երեխան դետալները տարածության մեջ սխալ է տեղադրում (օրինակ՝ պարիսպը տան հիմքի գծի հետ հավասար չէ, առկա են ծխնելույզի, պատուհանի տարածական դիրքի շեղումներ), տրվում է 1 միավոր:
5. Եթե երեխան ուղիղ գծերը տրված ուղղությունից ավելի քան 30 աստիճան շեղմամբ է պատկերում (օրինակ՝ պարիսպն այնպես է նկարում, որ այն կարծես «պտոկած պարիսպ» լինի), տրվում է 1 միավոր:
6. Եթե երեխան անընդհատ գծերն ընդհատված է պատկերում, յուրաքանչյուր ընդհատման համար տրվում է 1 միավոր:
7. Եթե երեխան տանիքի շտրիխավոր գծերն օդում է թողնում, այսինքն՝ դրանք տանիքին չեն հասնում, տրվում է 1 միավոր:
8. Եթե երեխան մի գիծը մյուսի վրայով է տանում, յուրաքանչյուր վրան գծելու համար տրվում է 1 միավոր:

Արդյունքների գնահատումը

- Անսխալ վերարտադրված նկարի համար երեխան ստանում է 0 միավոր, ինչը խոսում է լավ զարգացած կամային ուշադրության մասին:
- Եթե երեխան ստանում է 1-2 միավոր, կամային ուշադրության զարգացումը միջին մակարդակում է:
- 4 միավորից բարձր ցուցանիշը խոսում է կամային ուշադրության ցածր մակարդակի մասին:

Հարկ ենք համարում նշել, որ 5 տարեկան երեխաները գրեթե 0 միավոր չեն վաստակում:

Մեթոդիկայի անցկացման լրացուցիչ ցուցումներ

- Եթե երեխան որևէ դետալ չի նկարել, թույլ տվեք, որ նա դա առանձին պատկերի: Այդպես հնարավոր կլինի պարզել՝ այդ մասը բաց է թողել անուշադրությամբ, թե՞ այն նկարել չկարողանալու պատճառով:

- Ուշադրություն դարձնել՝ ո՞ր ձեռքով է երեխան նկարում:

- Դիտարկել, թե ինչպես է նա աշխատում օրինակի հետ, այսինքն՝ ի՞նչ հաճախականությամբ է նայում նմուշին և այլն:

- Նայել՝ զձերն ինչպե՞ս է քաշում. արա՞գ, թե՞ դանդաղ:

- Ուշադրություն դարձնել՝ շեղվո՞ւմ է աշխատանքի ընթացքում, թե՞ ոչ:

- Հետևել՝ երեխան խոսում կամ հարցեր տալիս է աշխատանքի ընթացքում, թե ոչ. ինչ հարցեր են դրանք, ինչ հաճախականությամբ են տրվում և այլն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Մանուկյան և ուրիշներ Լ., Մանկապարտեզի ավագ խմբի կրթական համալիր ծրագիր, Երևան, 2008:
2. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка: изучение мотивации поведения детей и подростков, М.: Академия, 1990.
3. Большой психологический словарь / под редакцией Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – М.: Прайм-Еврознак, 2003.
4. Гуткина Н. И., Психологическая готовность к школе. 4-е изд., перераб. и дополн. СПб.: Питер, 2004.
5. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе: Руководство практического психолога, М.: Академический проспект, 2000.
6. Кон И.С., *Социологическая психология*. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 1999.
7. Кравцова Е.Е., Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. – М.: Педагогика, 1991.
8. Кулагина И. Ю., *Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет)*. М.: Изд.-во УРАО, 1997.
9. Кулагина И.Ю. *Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений*, М.: ТЦ Сфера, 2001.
10. Психологический словарь, под редакцией П.С. Гуревича. – М.: Владос, 2007.
11. Степанова М.А., *Готовность к школьному обучению* // в сборнике *Российская педагогическая энциклопедия*. В 2-х томах, место издания Большая Российская энциклопедия Москва, 1993, Т. 1.
12. Степанова М.А., *Готовность к школьному обучению* // в сборнике *Российская педагогическая энциклопедия*. В 2-х томах, место издания Большая Российская энциклопедия Москва, 1993.
13. Слободчиков Б. И., Исаев Е. И., *Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реализации в онтогенезе: Учебное пособие для вузов*, М., Школьная пресса, 2000.